

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника
Данилевської Юлії Олександрівни на дисертацію
Яковлевої Тетяни Костянтинівни «Кримінологічна
характеристика та запобігання ухиленню від сплати аліментів на
утримання дітей», представлену на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Охорона дитинства є одним з пріоритетних завдань держави, а нормальне дитинство можливо тільки в тих випадках, коли дитині забезпечені умови для нормального розвитку, що можливо лише за належного виконання батьками своїх обов'язків щодо утримання дітей. Сімейні відносини регулюються положеннями сімейного та цивільного законодавства і потребують втручання держави лише у крайніх випадках, пов'язаних з невиконанням суб'єктами таких відносин своїх обов'язків. Так, відповідальність за невиконання одним з батьків свого обов'язку щодо утримання дитини передбачена у ст. 183-1 КУпАП «Несплата аліментів» та у ст. 164 КК України «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей». Основною відмінністю між цими двома нормами є те, що у ст. 164 КК України передбачено відповідальність саме за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Тож держава запровадила рівневу систему заходів реагування на невиконання одним з батьків своїх обов'язків щодо утримання дітей. Разом із цим, потребують дослідження та розроблення заходи щодо запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей.

З огляду на викладене, обрана Яковлевою Т.К. тема дисертації «Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей» є актуальною, а звернення здобувачки до неї своєчасним та затребуваним.

Науковий рівень дисертації та новизна представлених теоретичних результатів проведених здобувачем досліджень, їх наукова обґрунтованість.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що вміщують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і двох додатків.

У розділі 1 роботи «Теоретико-правові засади дослідження запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей» авторкою розглядається соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей; надається кримінально-правова характеристика зазначеного правопорушення; аналізується покарання за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.

У другому розділі дисертації здобувачка надає кримінологічну характеристику ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, зокрема досліджується стан і тенденції цього кримінального правопорушення за період 2019-2023 років; досліджуються детермінанти, що впливають на вчинення ухилення від сплати аліментів на утримання дітей та надається характеристика осіб, які вчиняють кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України.

Третій розділ дисертації присвячений дослідженню заходів запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей на трьох рівнях: загальносоціальному (підрозділ 3.1), спеціально-кримінологічному (підрозділ 3.2) та індивідуально-профілактичному (підрозділ 3.3).

Яковлева Т.К. розглядає загальносоціальне запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей на трьох мікрорівнях: 1) соціально-економічне запобігання; 2) організаційно-правове запобігання; 3) соціально-ідеологічне запобігання. Спеціально-кримінологічне запобігання вчиненню кримінального правопорушення передбаченого ст. 164 КК України, розглядається авторкою через організаційно-правові заходи запобігання (зокрема, пропонуються зміни та доповнення до ст. 183-1 КУпАП «Несплата

аліментів» та до ст. 164 КК України «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей») та віктимологічні заходи.

Вищенаведене дозволило Яковлевій Т.К. винести на захист положення і висновки, які, у переважній більшості, є новими або містять значну частку новизни. Серед основних розроблених положень, що розв'язують конкретні наукові завдання, мають характер концептуальних і відповідають критеріям наукової новизни, слід відмітити такі:

уперше:

- унормовано загальні кримінологічні тенденції щодо кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України, до яких віднесено: 1) залежність від напряму та курсу розвитку соціально-економічної політики; 2) внутрішня кореляція із окремими формами домашнього насильства; 3) взаємозалежність кількісно-якісного показника із механізмом формування трудової політики; 4) перспектива потенційного зростання кількісного показника в умовах дії особливих правових режимів;

- диференційовано причини та умови ухилення від сплати аліментів на утримання дитини на такі: 1) психо-емоціональні та міжособистісні – причини та умови, які знаходяться у площині взаємовідносин між аліментозобов'язаною особою та особою, яка проживає разом із дитиною; 2) корисливо-насильницькі – причини та умови, які зумовлені прагненням реалізувати умисел на домашнє насильство через економічний вплив; 3) соціально-економічні – причини та умови, пов'язані із відсутністю можливості у аліментозобов'язаної особи утримувати дитину через неналежне матеріальне забезпечення та/або незадовільне соціальне становище; 4) політичні – причини та умови, пов'язані із неможливістю утримувати дитину через незадовільні політичні процеси, зокрема – введення правового режиму воєнного стану, а також пов'язані із цим втрату робочого місця, труднощі у працевлаштуванні, внутрішнє переміщення тощо; 5) правові – причини та умови, пов'язані зі недоліками правового забезпечення порядку виконання та контролю виконавчою службою за виконанням рішень суду;

- диференційовано морально-психологічні ознаки особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України на такі: 1) наявність конативних (мотиваційно-рольових) порушень, що полягає у відсутності здатності особи до самовдосконалення та саморозвитку; 2) негативістська демонстративність поведінки, зумовлена агресивним ставленням до того із батьків, хто проживає із дитиною, її родичів або самої дитини; інколи така поведінка також може мати мотив викликати до себе жаль; 3) викривлене уявлення про морально-етичні та родинні цінності; 4) деструктурована ієрархія ціннісного ряду; 5) низька рухливість нервових процесів;

- доведено доцільність уточнення меж покарання за вчинення ухилення від сплати аліментів на утримання дітей шляхом передбачення видами покарань штрафу, громадських та виправних робіт, а також обмеження волі – за вчинення діяння вперше. За вчинення такого кримінального правопорушення вдруге доцільним граничним видом покарання визнано позбавлення волі на певний строк;

- запропоновано систему змін та доповнень до законодавчих актів України щодо юридичної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.

Авторкою удосконалено:

- доктринальні підходи до факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, які диференційовані на такі: 1) соціальні фактори; 2) нормативно-правові фактори; 3) інституційні фактори; 4) кримінологічні фактори;

- систему віктимологічних заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України, до яких віднесено: 1) спрощення процедури звернення з заявою про стягнення аліментів незалежно від терміну, який минув з моменту виникнення права на аліменти; 2) спрощення порядку стягнення аліментів; 3) удосконалення процедури щорічної індексації аліментів та збільшення їх

розміру; 4) встановлення/удосконалення механізму забезпечення безпеки осіб, які звернулись із заявою про стягнення аліментів;

- аргументи на користь думки, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України не може вважатись такою, що має набір типових ознак кримінального правопорушника через низку особливостей: 1) специфічна мотивація, яка часто полягає у задоволенні корисливого мотиву шляхом збереження коштів без прямого умислу на порушення кримінального закону; 2) такі особи не мають сталого набору кримінально-протиправних ознак та часто – кримінально протиправного досвіду (зокрема і судимості); 3) рецидив таких кримінальних правопорушень відтворюється крізь призму мотивації та, здебільшого, не пов'язаний із суспільно небезпечною спрямованістю особистості;

- систематизацію організаційно-правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України, які диференційовано на такі: 1) внесення змін та доповнень до ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині зменшення строку заборгованості до двох місяців та перегляду видів стягнень шляхом передбачення в ч. 1 ст. 183-1 КУпАП альтернативного стягнення у виді штрафу, в ч.ч. 2-3 – виправних робіт та адміністративного арешту; 2) систематизація та диференціація підходів до притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 КУпАП та кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України з метою забезпечення належної доказової інформації щодо встановлення ознаки злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини; 3) збільшення відсотку штрафу та розширення меж його диференціації за наявність заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один, два та три роки; 4) унормування діяльності виконавця із обчислення розміру заборгованості зі сплати аліментів, а також проведення індексації розміру аліментів та повідомлення про розрахунок заборгованості стягувачу.

У роботі набули подальшого розвитку:

- теоретичні підходи до визначення форм реалізації об'єктивної сторони ухилення від сплати аліментів на утримання дітей: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацевдатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Додатково аргументовано, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільно небезпечний наслідок у виді майнової шкоди, а тому склад цього суспільно небезпечного діяння є формально-матеріальним;

- аргументи щодо доцільності вважати ухилення від сплати аліментів на утримання дітей діянням, що може бути вчинено з прямим або непрямим умислом. Доведено, що непрямий умисел може мати місце у випадках, коли відсутня вольова ознака.

Отже, ступінь наукової новизни дослідження, обґрунтованість наведених у ньому положень, висновків і сформульованих рекомендацій відповідає вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження використовуються у: законотворчій діяльності – під час удосконалення законодавства щодо запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина в Україні; науково-дослідній сфері – для подальшого розроблення теоретико-прикладних проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; правозастосовній діяльності – для удосконалення нормативно-правових актів, підготовки методологічного та стратегічного забезпечення механізму запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; освітньому процесі – під час підготовки навчально-методичних комплексів з

кримінології, кримінального права, а також проведення різних видів занять з відповідних дисциплін у системі підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності.

Метою дисертаційної роботи визначено надання комплексної, деталізованої кримінологічної характеристики ухиленню від сплати аліментів на утримання дитини, уточнення детермінаційного комплексу та загальних тенденцій вчинення такого кримінального правопорушення, а також формування на цій основі науково обґрунтованих практичних рекомендацій по вдосконаленню чинного кримінального законодавства України та розроблення сукупності заходів та засобів запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дитини в Україні.

Для досягнення поставленої мети авторкою передбачено вирішення таких завдань:

- з'ясувати фактори соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;
- охарактеризувати кримінально-правові ознаки ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;
- проаналізувати межі покарання за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;
- з'ясувати стан і тенденції ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;
- проаналізувати детермінанти, що впливають на вчинення ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;
- визначити кримінологічно значущі ознаки осіб, які вчиняють ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;
- унормувати загальносоціальні заходи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей;

-розробити спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей;

- запропонувати напрями індивідуально-профілактичного запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складають діалектичний метод, а також комплекс загальнонаукових та спеціальнонаукових методів, зокрема, історико-правовий метод; системно-структурний; компаративний; метод наукової абстракції; метод структурно-функціонального аналізу; догматичний метод; статистичний метод; метод моделювання в комплексі із соціологічними методами.

З урахуванням наведеного можна констатувати, що наукове завдання дисертанткою вирішено.

Повнота викладених наукових результатів в опублікованих працях здобувача.

Основні наукові результати дисертації відображено в 7 наукових публікаціях, з них 4 статті – у наукових виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, та 3 тези доповідей – у збірниках матеріалів науково-практичних заходів.

Перелік наукових праць здобувача й аналіз їхнього змісту засвідчують, що наукові результати, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження досить повно викладено у вітчизняних наукових фахових виданнях, пройшли апробацію на різних науково-практичних заходах.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. Детальний аналіз дисертації Яковлевої Т.К. дає підстави дійти висновку про відсутність текстових запозичень без посилання на джерела та інших порушень академічної доброчесності.

Зауваження щодо змісту дисертації. Позитивно та високо оцінюючи проведене дисертанткою дослідження, необхідно звернути увагу на наявність окремих положень, що можуть бути предметом для дискусії під час публічного захисту дисертації, серед яких:

1. У підрозділі 1.3 «Покарання за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей» здобувачка пропонує внести зміни до санкцій норм, описаних у ст. 164 КК України. Зокрема, за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України, пропонуються такі покарання як: штраф від однієї до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до двох років (С. 73).

Разом із цим, досліджуючи особу кримінального правопорушника, який злісно ухиляється від сплати аліментів на утримання дітей, зокрема його соціально-демографічні ознаки (С.115-117), авторка доходить висновку, що досліджувана особа має такі характеристики: чоловік (95,1 %) у віці 29-39 років (56,6 %), який має базову середню/профільну середню освіту (60 %), такий, що ніде не працюють та не навчається (87,2 %), громадянин України (99,9 %).

Видається, що із урахуванням особи кримінального правопорушника (майже 90 % не працюють) такі запропоновані здобувачкою види покарань як штраф та виправні роботи буде вкрай важко застосувати при призначенні покарання або ж вони будуть неефективні.

2. У продовження попереднього зауваження, дисертантці під час захисту було б бажаним пояснити якими саме критеріями вона керувалася обираючи мінімальний та максимальний розмір штрафу.

3. У підрозділі 1.3 «Покарання за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей» та у підрозділі 3.2 «Спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей» авторка безпідставно оминає своєю увагою такий законодавчо передбачений вид покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, як пробаційний нагляд. Під час публічного захисту дисертації хотілося б почути думку здобувачки щодо доцільності/недоцільності включення пробаційного нагляду до санкції норм у ст. 164 КК України.

Утім висловлені зауваження та рекомендації стосуються дискусійних питань і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке має науково-теоретичне і практичне значення, містить наукові висновки, нові підходи до вирішення конкретного наукового завдання щодо кримінологічної характеристики та запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей.

Загальний висновок. Представлена дисертаційна робота Яковлевої Тетяни Костянтинівни «Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей» є завершеною роботою, сформульовані у ній наукові результати містять елементи наукової новизни, які мають теоретичне і практичне значення для науки кримінології та кримінального права. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а її авторка – Яковлева Тетяна Костянтинівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Рецензент –
кандидат юридичних наук
старший науковий співробітник,
завідувач докторантури

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА